

MIRKO VALENTIĆ

Vojna krajina u austrijskoj politici 1849—1860.

1:

Hrvatsko-slavonska vojna krajina protezala se Jadranskim morem od Sv. Mandalene u blizini Starigrada do Novog Vinodola, zatim uz zapadne granice Turskog Carstva na istok do Zemuna. Po površini Krajina je samo nešto manja od Banske Hrvatske. Broj njenih stanovnika bio je 1857. za 169.639 manji od broja stanovnika u civilnoj Hrvatskoj. Između Banske Hrvatske i Krajine postojale su goleme razlike koje je stoljećima gradila austrijska vojnička uprava i organizacija. Te su razlike još u drugoj polovici XIX st. strogo dijelile hrvatski državni prostor na vojnički i civilni. Ta je činjenica posebno značajna za analizu uzroka koji su usporavali proces upravne i teritorijalne integracije hrvatskih zemalja, pretvarajući pitanje ujedinjenja u osnovni problem hrvatske politike.

U deset pukovnija i sedam manjih gradova živjelo je 1857. god., bez petrovaradinske pukovnije, 674.864 stanovnika.¹ Gradovi u Krajini imali su samo 12.729 stanovnika i 2745 kuća.² Najveći grad bio je Petrinja sa 2908 stanovnika.

Popis 1857. nije ispitivao nacionalni sastav stanovništva Monarhije. Ali, budući da je popis ispitivao vjersku pripadnost stanovništva austrijske Monarhije, prema broju pravoslavnih pretpostavlja se da je u Hrv.-slav. krajini bilo 272.755 Srba, a prema broju katolika 402.322 Hrvata. Pravoslavno stanovništvo imalo je većinu u ličkoj pukovnici — 51.010 prema 25.840, zatim u prvoj banskoj — 40.860 prema 20.281 i u drugoj banskoj pukovnici — 33.898 prema 19.380 Hrvata.

Vojna krajina od staleškog sabora u Brucku 1578.³ do Berlinskog kongresa 1878, tj. od početka pa sve do prestanka njene osnovne funkcije, prolazi kroz različite i veoma složene povijesne procese. Osnovni problemi njenog razvoja u posljednjoj etapi postojanja, druga polovica XIX stoljeća, kon-

¹ Hrvatsko-slavonska krajina podijeljena je nakon reorganizacije, oko sredine XVIII st., u ove pukovnije: lička, otočanska, ogulinska, slunjska, križevačka, durđevačka, prva banska, druga banska, brodska i gradiška.

² Gradovi (vojni komuniteti) u Krajini: Bjelovar, Brod, Karlobag, Ivanić-Grad, Kostajnica, Petrinja i Senj.

³ Car Rudolf II (1576—1608) odrekao se 1578. ratnog nadzora nad Hrvatskom i Slavonijom. Obranu Hrvatske povjerava Karlu, zemaljskom knezu Kranjske, Štajerske i Koroške. Nadvojvoda Karlo osniva 1578. u Grazu Ratno vijeće koje postaje vrhovni organ za obranu Hrvatske i Slavonije od Turaka. Njegovom Ratnom vijeću podvrgnuti su, u vojnim stvarima, hrvatski ban i staleži.

Staleži Karlovih zemalja na saboru u Brucku na Muri 1578. priznaju troškove potrebne za obranu od Turaka. Preuzimajući obranu Hrvatske i Slavonije, staleži zahtijevaju provođenje nove organizacije Vojne krajine.

centriraju se gotovo isključivo oko problematike ujedinjenja s civilnom, odnosno Banskom Hrvatskom.

Ideja o potrebi ujedinjenja Vojne krajine s civilnom Hrvatskom dobila je u vrijeme revolucije 1848/49. nove dimenzije. Ali, glavni politički i vojnički krugovi u Habsburškoj Monarhiji nisu, još uvijek, pomišljali na jedino pravo rješenje njenoga daljnjeg statusa, tj. na potpuno ukidanje stoljećima stare austrijske vojničke institucije na teritoriju Trojednice i potpunu integraciju vojničkog teritorija Hrvatske s civilnom Hrvatskom. Odluke Hrvatskog sabora 1848. i nastojanja bana Jelačića obilježavaju značajnu prekretnicu u procesu integracije vojničkog i civilnog teritorija Trojednice. Dublje tragove te prekretnice treba tražiti u samoj Vojnoj krajini koja u politički život Hrvatske, proljeće 1848, unosi svoja »Narodna zahtijevanja«. Politički zahtjevi Krajine stavljaju u prvi plan ujedinjenje Vojne krajine s civilnom Hrvatskom, ograničavajući to ujedinjenje samo na zajedničku civilnu upravu. To znači da vojna vlast u Krajini ostaje i dalje, ali ograničena — prema »krajiškim zahtjevima« — na one Krajišnike koji su u vojnoj službi.

Pažljivom analizom dvaju temeljnih dokumenata hrvatske politike prema krajiškom pitanju 1848/49 — Krajiški ustav hrvatskog sabora 1848. i Krajiška osnova, nastala 1849 — može se zaključiti da je upravo u to vrijeme koncipirana nova politička strategija Zagreba prema krajiškom pitanju. Najprije je saborskim čl. XXVI, poznatijim kao »Krajiški ustav«, zaključeno odvajanje vojne uprave od civilne. To zapravo znači da bi se vlast banskog vijeća, zemaljske vlade civilne Hrvatske, protegnula na teritorij Vojne krajine u oblastima civilne uprave. Prema drugoj značajnoj odredbi Krajiškog ustava, Vojna krajina će ubuduće birati svoje zastupnike u Hrvatski sabor u kojemu će se donositi zakoni i propisi za krajiški teritorij. Štoviše, prema odredbi u točki 23, ubuduće se ne bi mogao povećavati ni broj krajiških vojnika »bez dozvoljenja sabora«. Prema tome krajiška institucija, uzimajući u obzir zaključke Hrvatskog sabora, ostaje i poslije 1848, ali s ograničenom vojnom vlašću i upravom.

Taj važan dokument Sabora rješava i pitanje vlasništva zemlje koje, uz problem hrvatsko-ugarskih odnosa, zauzima drugo centralno mjesto u četrdesetoosmaškoj politici Hrvatske. Prema posebnoj odredbi »Krajiškog ustava«, Krajišnici postaju potpuni vlasnici zemlje u Krajini kojom mogu slobodno raspolagati »kako vam drago, samo podkućnica da se osigura«. ⁴ Dioba zadruge olakšana je dotle da su sami suvremenici tvrdili kako je ban Jelačić uveo diobu zadruga što zapravo znači da je potpuno uzdrmana tradicionalna organizaciona podloga vojnog sistema u Krajini.

Na Hrvatskom saboru 1848. god. bio je velik broj zastupnika koji se zalagao za *potpuno* razvojačenje i ujedinjenje Krajine s Provincijalom. Ipak, većina zastupnika glasala je uvjetno za očuvanje vojničkog sistema s jedne i značajne reforme s druge strane. Prema svjedocanstvu Ognjeslava

⁴ Osim tog uvjeta, svaki Krajišnik morao se obvezati da će, također, odslužiti svoju vojnu službu »kad na njega dođe red«. Cjelovit tekst Krajiškog ustava, koji je izradio Hrvatski sabor 1848, usp. I. Kukuljević, Jura regni Croatiae, Dalmatie et Slavoniae II, Zagreb 1862, 341.

Utješenovića, koji je i sam bio istaknuti sudionik u rješavanju krajiške problematike, pretežna većina krajiških zastupnika pristala je na tu nagodbu samo zato što je vjerovala u Jelačića i neke visoke oficire koji su uporno nastojali da se Krajina ne ukine zbog ratne opasnosti.⁵

Ali na kraju rata vojnički i dvorski krugovi Monarhije nisu pokazivali gotovo nikakve spremnosti da prihvate zahtjeve Hrvatskog sabora o rješavanju krajiškog pitanja. Za njih je Hrv.-slav. vojna krajina i dalje u prvom redu pitanje vojske a ona je, prema ocjeni bečkih činilaca, potrebna za obranu granice na jugu s Turskom i očuvanje teritorijalne cjelokupnosti Habsburške Monarhije. Na toj čvrstoj barijeri, osobito onoj u ministarstvu rata, razbijat će se i kasniji politički projekti Zagreba o rješavanju krajiškog pitanja. Čim su se političke prilike okrenule u korist Beča, npr. ulazak carske vojske u Budim 5. I 1849, bečka vlada je u Oktroiranom ustavu, 4. ožujka 1849, zauzela do kraja negativan stav u krajiškom pitanju. U pogledu Vojne krajine čl. 75 Oktroiranog ustava određuje *sadašnji sistem, sa svojom vojnom organizacijom, zadržava se radi obrane cjelokupnosti države*. Stoviše, Vojna krajina postaje *integralni dio cjelokupne carske vojske* i podređuje se, ubuduće, izvršnoj vlasti cara. Oktroirani ustav, u spomenutom članu, jamči Krajini od svih njenih zahtjeva i očekivanja jedino da će *posebni statut* osigurati Krajišnicima iste one olakšice glede posjeda koje su podijeljene narodima drugih krunovina.

Oktroirani ustav u cjelini, posebno član 75 koji potpuno odbacuje »Krajiški ustav«, izazvao je ogorčenje u Hrvatskoj. Njegovo proglašenje odgađano je do krajnje mogućih granica,⁶ dijelom i zbog toga jer bi se Hrvati, ako prihvate načela Oktroiranog ustava, odrekli i »krepkog saveza s našom Granicom (Krajinom), koja je ipak naša krv i koja jedina naše ideje, prije ili poslje, realizirati može [...]«⁷

Slijedeći osnovnu misao Oktroiranog ustava, vladar je, 31. III 1849, uputio banu Jelačiću pismo u kojem daje ovo tumačenje čl. 75 ustava: Krajišnici će, također, zajedno s ostalim narodima Monarhije, sudjelovati u svim pravima koja daje Oktroirani ustav. Od Jelačića vladar zahtijeva da izradi prijedloge »kako bi se to moglo uskladiti s uredbama ove za cijelu Monarhiju tako važne i korisne institucije«.⁸

Izaslanici Hrvatskog sabora, ne obzirući se na Oktroirani ustav i vladarev reskript Jelačiću od 31. III 1849, predali su kralju, 25. IV 1849, zaključke Sabora u formi peticije i zatražili njihovu sankciju. Na zahtjeve hrvatske delegacije vladar je odgovorio reskriptom od 6. VI 1849. god. tako da je pozvao u Beč istaknute pojedince koji će ondje, s banom Jelačićem, ponovo

⁵ O krajiškoj problematici na Hrvatskom saboru 1848. i pregovorima s dvorskim i vojnim krugovima u Beču 1849. usp. O. Utješenović, *Die Militärgränze und die Verfassung*, Wien 1861.

⁶ Oktroirani ustav proglašen je u Hrvatskoj čak pola godine kasnije od vremena kada je donesen – 6. IX 1849.

⁷ Tu ocjenu izrekao je I. Kukuljević 9. VIII 1849; Usp. F. Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb 1962, 427.

⁸ Prepis kraljeva reskripta Jelačiću sačuvan je u Arhivu ministarstva rata u Beču u ostavštini generala Franje Filipovića zajedno s Jelačićevom Osnovom o zahtjevu Hrvatske i Slavonije na područje Vojne krajine iz 1849. Usp. *Kriegsarchiv Wien*, Nachlass 7, B/13 (dalje KA).

raspraviti saborske zaključke i uskladiti ih s načelima u Oktroiranom ustavu. Stigavši u Beč, hrvatska delegacija vodila je rasprave u ministarskom vijeću u kojima je jedno od najsloženijih pitanja bilo upravo Vojna krajina. Ministarsko vijeće zastupalo je u krajiškom pitanju najprije načela Oktroiranog ustava, prema kojima je Vojna krajina i nadalje potrebna Beču za očuvanje cjelokupnosti Monarhije, radi čega se vojni sistem u njoj u cjelini zadržava, zatim reskripta od 31. III, prema kojem se od bana Jelačića zahtijeva da podnese prijedloge za izradu posebnoga krajiškoga statuta koji će uskladiti društvene i političke promjene u Monarhiji i zahtjeve Hrvatskog sabora — ako bude moguće — sa sistemom te »za cijelu Monarhiju tako važne i korisne institucije«.⁹

Manifest ministarskog vijeća od 30. III 1850, sa značajnim prekranjima zaključaka Hrvatskog sabora 1848, potpisao je vladar 7. IV 1850. Za Hrv.-slav. krajinu zaključeno je:

- a) Vojna krajina ostaje i ubuduće »unutar svog *dosadašnjeg* (kurz. M. V.) zemljišnog opsega«;
- b) vladar zadržava za sebe pravo da prema čl. 75 ustava i ručnog pisma od 31. III 1849. uredi odnose u Vojnoj krajini »posebnim statutom«;
- c) »Hrvatsko-slavonsko krajiško područje ostat će kao i do sada u savezu sa svojom materom zemljom i činit će s njom jedno teritorijalno područje, ali s odvojenom provincijalnom i odvojenom krajiškom upravom te s *odvojenim zastupanjem* (kurz. M. V.)«¹⁰

2.

Nakon poraza revolucije u Mađarskoj (Vilagoš, 13. VIII 1849), Jelačić je u Beču s grupom krajiških oficira izradio, na podlozi kraljevog reskripta od 31. III 1849, novu Osnovu za rješenje krajiškog pitanja. Rezimirani tekst »Osnove«, drugi značajan dokument krajiške problematike 1848/49, sačuvao se u ostavštini Franje Filipovića zajedno s još nekim spisima Metela Ožegovića.¹¹

Jelačićeva »Krajiška osnova« iz 1849. zajedno s »Krajiškim ustavom« Hrvatskog sabora 1848. čini zaokruženu cjelinu u nastojanjima Zagreba da se 1848/49. postigne bar djelomično rješenje pitanja Hrv.-slav. vojne krajine. Godine 1848/49. zasnovana su dva prijedloga od kojih je prvi, nastao na podlozi »Krajiškog ustava«, zahtijevao *reformiranu* i Banskoj Hrvatskoj u civilnoj upravi podređenu Krajinu u kojoj bi vlast oficira bila ograničena na isključivo vojna područja. Drugi prijedlog, zasnovan na Jelačićevoj »Osnovi« 1849, zahtijevao je *djelomično ukidanje* Krajine i djelomično pripojenje teritorija Vojne krajine Banskoj Hrvatskoj, a u preostaloj Krajini značajne reforme.

⁹ KA, Isto.

¹⁰ Reich- Gesetz- und Regierungsblatt, 1850, br. 244, 155.

¹¹ M. Ožegović je 1849, kao carski savjetnik za Hrvatsku, najvjerojatnije i sam sudjelovao u sastavljanju tog značajnog spisa četrdesetosmačke politike u krajiškom pitanju.

Sastavljači »Krajiške osnove« najprije upozoravaju vladara i ministarsko vijeće na nekoliko značajnih činjenica o kojima se mora voditi računa u razmatranju hrvatskih zahtjeva. To su ove primjedbe hrvatskih predstavnika:

a) Nakon oslobođenja Slavonije od Turaka 1699. god. pretao je stari Varaždinski generalat biti pravo granično područje prema Turskoj. Zbog toga se već 1705. kralj Josip I (1705—1711) svečanom diplomom obvezao da će ponovo ujediniti teritorij Varaždinskog generalata s kraljevinama Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom.¹² Obvezu Josipa I preuzimali su njegovi nasljednici. Doneseno je više zaključaka o tome ujedinjenju. Ali unatoč saborskim zaključcima i obvezi vladara, teritorij Varaždinskog generalata ostao je i dalje pod vlašću vojske a u sklopu Vojne krajine.

b) Kada je 1791. sklopljen mir s Turskom u Svištovu,¹³ ustupila je Turska austrijskom vladaru predio hrvatskog teritorija u širini od četiri sata hoda. Taj se predio protezao od Banske krajine do granice s Dalmacijom.¹⁴ Saborskim čl. 62/1791. zaključeno je da Vojna krajina, zbog te akvizicije, preda Provincijalu Jozefinsku trgovačku cestu Karlovac—Senj zajedno s krajiškim teritorijem između Jozefinske i Karolinske ceste. Spomenuti saborski zaključak obnovljen je 1792. čl. 18 Hrvatskog sabora. Na žalost, ni taj zaključak nije proveden.

c) Kraljevski slobodni grad Senj imao je, prema čl. 56/1741. i kasnijim zakonskim člancima, biti oslobođen od vojne jurisdikcije kako bi se u njemu mogla slobodno razvijati trgovina. Prema instrukcijama zastupnika Hrvatskog sabora od 1790, zaključeno je na Zajedničkom saboru u Požunu da se Senju ustupi teritorij krmpotske satnije ogulinske pukovnije.¹⁵ Poslije odlučnih uvodnih napomena, koje su imale cilj da vladaru i ministarskom vijeću objasne opravdanost i zakonsku podlogu hrvatskih zahtjeva, zahtijeva se od dvorskih i vojničkih krugova da u krajiškom pitanju donesu ove odredbe:

»ad 1. Da se Varaždinski generalat koji se sastoji iz križevačke i đurđevačke regimente te komuniteta Bjelovar, tvrđave Ivanić i trgovišta Crickveno (...) odmah od krajiškog saveza odvoji i ponovno s Provincijalom ujedini, tim više što je ovaj generalat od turske granice znatno udaljen, a naokolo ograničen provincijalnim područjem te potpuno prekida vezu između provincijalne Hrvatske i Slavonije (...) i time znatno otežava teritorijalnu administraciju.

ad 2. Iako bi Jozefinska trgovačka cesta zajedno s područjem koje se nalazi između Jozefinske i Karolinske ceste prema spomenutim zakonima, bez sumnje, trebala ponovno biti pripojena Provincijalu, ipak bi moglo

¹² Usp. zaključak Hrvatskog sabora 8. VI 1705. o ujedinjenju Varaždinskog generalata s civilnom Hrvatskom. Zaključci hrvatskog sabora, II, Zagreb 1958, 223—24.

¹³ Na Dunavu u Bugarskoj.

¹⁴ Od gornjeg toka rijeke Gline u blizini Cetina do gornjeg toka Zrmanje u blizini Plavnog s mjestima: Dvor na Uni, Drežnik, Petrovo selo, Lapac i Srb.

¹⁵ Granica Senja, kao vojnog komuniteta, određena je 1762. na samo pola sata hoda od gradskih bedema. To je, svakako, bilo veoma štetno za gradane koji su izvan gradskih zidina imali svoje pašnjake, vinograde i šume za gradnju brodova. Usp. *F. Bach*, *Otočaner Regiments Geschichte*, Karlstadt 1853, 26.

doći, s obzirom na to da je ovo zemaljsko područje povezano s karlovačkom Krajinom, do zamjene koja bi bila za oba dijela zemlje veoma korisna. Naime, Žumberak, kompanija Kostanjevec i kotar Marijadolski slunjske regimente stvaraju enclave koje su utisnute između provincijalne Hrvatske i vojvodstva Kranjske (...) te kao izolirana tijela s obzirom na političku upravu i sudstvo stvaraju znatne poteškoće. Zbog toga bi se mogao taj dio Krajine ustupiti Provincijalu umjesto područja između Jozefinske i Karolinske ceste. Međutim, u koliko ta zamjena ne bi bila prihvaćena moralo bi se, svakako, udovoljiti već spomenutim zakonima. ad 3. Što se tiče slobodnog kraljevskog grada Senja (...) trebalo bi ovaj grad, zajedno s područjem koje mu pripada, a koje je povezano s primorjem Provincijala, odstupiti Provincijalu.«¹⁶

Poslije tako stiliziranih teritorijalnih zahtjeva, hrvatski se ban politički veoma spretno suprotstavlja odlukama Oktroiranog ustava, posebno odredbama čl. 75 koji normira budući status Vojne krajine, zatim i posebnim instrukcijama vladara koje je Jelačić primio u reskriptu od 31. III 1849. godine.¹⁷ Bečkim političkom i vojničkim krugovima on podnosi još neke veoma zanimljive zahtjeve koji su imali poslužiti daljnjem jačanju Hrvatske i njene uloge osobito na granici s Turskom. U skladu s osnovnim načelom da se od Beča, za pomoć koju je Hrvatska pružila Austriji u Mađarskoj i na Apeninskom poluotoku u Lombardiji i Veneciji, izvuče što se god dá izvući; Jelačić upozorava: »(...) ako se (...) još za sada ne može odrediti trenutak kada bi se trebala politička i upravna administracija Vojne krajine *potpuno* (kurz. M. V.) izjednačiti s onom u provincijalnoj Hrvatskoj i Slavoniji (...) ipak će, nadamo se, biti saslušane i slijedeće opravdane želje Hrvatske i Slavonije s obzirom na Vojnu krajinu i to:

1. da se prizna (...) Vojna krajina (...) koja bez dvojbe pripada integritetu kraljevina (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, op. M. V.) kao njen integralni dio,
2. da ban ostane za sva vremena najviši civilni i vojnički šef i u Provincijalu i u Vojnoj krajini,
3. da Vojna krajina bude i na saboru kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i na općem državnom saboru zastupana po istom izbornom redu budući da pripada istom zemaljskom kompleksu (...),
4. konačno, ako ne može cijela Vojnička krajina da bar vojni komuniteti i to: Karlobag u ličkoj, Kostajnica, Petrinja i Vojni Sisak u drugoj banskoj,

¹⁶ KA, Ostavština F. Filipovića, 7, B/13.

¹⁷ Prema tome, neprihvatljiva je ocjena koju je o hrvatskom banu Jelačiću i njegovu udjelu u rješavanju krajiške problematike dao Gunther E. Rothenberg koji već duže vremena proučava povijest Vojne krajine. Na brojne pogreške toga autora upozorio je J. Šidak u ocjeni *Rothenbergova* rada, »Jelačić the Croatian Military Broder, and the Intervention against Hungary in 1848«, *Historijski zbornik*, XXIII–XXIV, 1970/71, 471–73 (dalje: HZ).

Jaroslav Šidak posebno je upozorio na ove pogrešne tvrdnje autora: Jelačić je bio primoran dopustiti zastupstvo Krajine u Saboru; nije bio sklon ma kakvim promjenama u Krajini; zatim da je svoju naredbu od 6. VIII 1848. o »po!ašticama« u Krajini izdao tek pošto je zaprijetila opasnost da ga u tome pretekne peštanska vlada. Pogreške te rasprave Rothenberg je prenio i u svoje dvije knjige: »The Military Border in Croatia 1740–1881«, Chicago–London 1966, i »Die Österreichische Militärgrenze in Kroatien 1522–1881«, Wien–München 1970.

Brod u brodskoj, Zemun, Karlovci i Petrovaradin u petrovaradinskoj regimenti¹⁸ (o vojnim komunitetima varaždinskog generalata već je bilo govora), koji nisu obavezni davati vojničku službu; budu u buduće podređeni zemaljskim uredima Provincijala u svim granama političke i civilne uprave, 5. da se uspostave za sve dijelove ovih kraljevina, zajedno s Vojnom krajinom, zajedničke prizivne instance u svim građanskim i kaznenim stvarima, dakle ne i vojničkim.¹⁹

Tako izloženi teritorijalni i ostali zahtjevi Hrvatske Beču nakon prestanka ratne opasnosti omogućavaju da se jasnije vidi kakav je bio stav Jelačića, krajiških oficira i hrvatskih političara prema Vojnoj krajinu u cjelini. Zahtjev da se civilnoj Hrvatskoj vrate svi periferni i s Krajinom nepovezani dijelovi (teritorij varaždinskog generalata, žumberačka kapetanija i Senj s okolicom) značio je zapravo zahtijevati da se buduća politička uloga Hrv.-slav. vojne krajine ograniči isključivo na granicu Austrije prema Turskoj.

I najradikalniji hrvatski političari pristaju da se i ubuduće, za neko vrijeme, odreknu ujedinjenja cijeloga krajiškog teritorija s Provincijalom, dakako, uz uvjet da Austrija u povoljnoj političkoj prilici, s krajiškom vojskom, uđe u Bosnu i Hercegovinu i te pokrajine pripoji Hrvatskoj. To bi, prema očekivanju mnogih hrvatskih političara, bila nagrada Hrvatskoj za tolike ljudske i materijalne žrtve koje je morala stoljećima podnositi, dajući i izdržavajući austrijsku vojsku koja se od straže na turskoj granici pretvorila u vojničku snagu što ju je Monarhija upotrebljavala na svim svojim ratištima.

Takav stav iznijet će u ime Hrvatske dvanaest godina kasnije Ivan Mažuranić kao predsjednik Hrvatsko-slavonskog dvorskog dikasterija. Prema tome, godine 1848/49. naziru se obrisi buduće hrvatske politike, osobito one poslije 1861. godine. Na drugoj strani, u Manifestu kraljevom o uređenju krunovine Hrvatske i Slavonije, od 30. ožujka, odnosno 7. travnja 1850. naziru se, kako smo već istakli, osnovni okviri politike bečkih vojničkih i političkih krugova prema zahtjevima Zagreba kao političkog središta hrvatskog naroda. Strateški su interesi Monarhije, prema ocjeni bečkih privrednih i političkih krugova, očuvanje stečevina na Apeninskom poluotoku (Lombardija i Venecija), zatim obrana austrijskih pozicija u Savezu njemačkih država u kojem se od 1740. god. dinastiji Habsburgovaca javlja kao takmac dinastija Hohenzollern. Savezu Austrije i Prusije nisu odgovarali zapletaji na južnoj granici s Turskom zbog držanja Francuske i Rusije, premda je takva politika vodila Austriju u neželjenu izolaciju.

Jelačićeva »Krajiška osnova« — koja duboko zasijeca u krajiški sistem, štoviše daje tom sistemu i drugačiji smisao od onoga utvrđenog Oktroiranim ustavom — nije dobila podršku ministarskog vijeća pa prema tome ni kraljevu sankciju. Uostalom, odluke koje je počeo donositi Beč već 1849. upozoravale su hrvatske političare na to da je njihov federalistički program, s jakim Hrvatskom na jugu Monarhije, poistovjećen u Beču sa

¹⁸ Hrvatski sabor smatrao je uvijek petrovaradinsku pukovnicu integralnim dijelom Hrv.-slav. krajine.

¹⁹ KA, Ostavština F. Filipovića, 7, B/13.

separatizmom Mađara i Talijana. S tim u vezi dragocjeno je upozorenje Metela Ožegovića banu Jelačiću. On se u pismu banu, već 9. srpnja 1849, žali kako krugovi bečke vlade »(...) sa Hrvatskom postupaju isto onako kao sa osvojenom Mađarskom«. ²⁰ Ocjenu osnovnog pravca hrvatske politike u kojoj je, ako tu politiku promatramo u cjelini, Vojna krajina bila u prvom planu, dao je hrvatski ministar u Beču Kulmer u pismu Jelačiću, 30. srpnja 1849. Kulmer iz Beča upozorava Jelačića: »(...) Naši južnoslavenski federalisti su čisti separatisti, ni za dlaku nisu bolji od Mađara. Kad bi samo mogli doći do snage pošli bi istim putem (...)« ²¹ Prema tome, o zaključcima Hrvatskog sabora i Jelačićevoj »Krajiškoj osnovi«, dokumenti koji veoma pouzdano obilježavaju program hrvatske politike, raspravljalo se u Beču s dubokim nepovjerenjem i nastojanjem pronalaženja pogodne forme kako bi se suzbila »separatistička« nastojanja Zagreba.

3.

Potkraj 1849. ²² uređena je najprije Srpska vojvodina, ali s Temišvarom kao glavnim gradom. ²³ Srpskoj vojvodini pripojen je dio srijemske županije, kotari iločki i rumski. ²⁴ Zatim, na prijedlog ministra vojske vladar je odlukom od 31. prosinca uspostavio Banatsko-srpsku zemaljsku vojnu upravu, također sa sjedištem u Temišvaru. ²⁵ Zemaljskoj vojnoj upravi pripada, uz tri banatske pukovnije sa šajkaškim bataljonom, i petrovaradinska pukovnija. Vjerojatno je upravo ta vladareva odluka označila kraj Jelačićevih nastojanja da od Beča dobije pristanak na vraćanje petrovaradinske pukovnije Slavonskoj krajini i upravi zagrebačke Generalne komande. Odluka od 31. XII 1849. izazvala je ozbiljan banov protest. U proglasu Krajišnicima — namijenjenom indirektno ministru vojske i samom vladaru — feldmaršal Jelačić i hrvatski ban javno, unatoč svome vojničkom statusu, protestira protiv »najnovije« odluke ovom izjavom: »uviđam sa žaljenjem, da okružja ona kojih su žitelji u burnim godinama 1848. i 1849. za uzdržavanje prestola i ciclokupnosti carevine izvanredne žrtve u imanju i kervi prinikli (...) iz područja moje vlasti udaljavaju se«. ²⁶

Za cjelovitiju ocjenu političkih prilika u nas, osobito na razmeđu 1849. i 1850, mogu, uz potrebnu opreznost i nova istraživanja, poslužiti i sjećanja

²⁰ Tim pismom Jelačiću, zajedno s ostalim iz Arhiva JAZU, koristio se V. Bogdanov, *usp. Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49*, Zagreb 1949, 331.

²¹ Isto, 332.

²² 18. studeni 1849.

²³ Za upravitelja-gubernatora Srpske vojvodine imenovan je dotadašnji konzul Austrije u Beogradu general Mayerhoffer. Zamijenio ga je u Beogradu Teodor Radosavljević koji će u 1860-im godinama organizirati u Osijeku, kao zapovjednik tamošnje tvrđave, obavještajnu službu za praćenje pokreta na Slavenskom jugu, posebno u Novom Sadu i Srbiji.

²⁴ Hrvatskoj je carskom naredbom, 13. XII 1849, »predbježno« pripojeno Međimurje. To je trebalo poslužiti kao kompenzacija za izgubljeni teritorij u srijemskoj županiji.

²⁵ Za vojnog upravitelja i zapovijedajućeg generala postavljen je general Koronini.

²⁶ *Narodne Novine*, 11. II 1850.

Faustina Suppea izrečena na skupštini riječke županije 1863. godine. Suppe tvrdi kako je potkraj 1849. boravio u Beču i bio točno upućen u hrvatsko-srpske pregovore i Jelačićeva nastojanja da kod bečke vlade izradi priznanje o združenju Vojvodine i Hrvatske. Ali, prema njegovoj tvrdnji koju bi trebalo temeljitije istražiti, »srpski predstavnici nisu pristali, na kraju 1849. u Beču, na nastojanja (...) Jelačića (koji ih je na to nagovarao) da se očituju za združenje Vojvodine s Trojednom kraljevinom, ter pod uplivom pokojnog Rajačića (...) osujetiše banova nastojanja da isposluje priznanje vladino na takvo združenje (...)«²⁷

Rasprava o uređenju Krajine započela je tek u veljači 1850. godine. Ta je rasprava, nakon Jelačićeva neuspjeha s »Krajiškom osnovom« 1849, vođena na podlozi odredbi čl. 75 Oktroiranog ustava i kraljevog reskripta Jelačiću od 31. III 1849. godine. U Beč su pozvani visoki krajiški oficiri među kojima se posebno ističu Budisavljević iz ličke, Ramp iz gradiške i Đurić iz prve banske pukovnije.²⁸ O problemu gradova u Krajini referirao je zemunski gradonačelnik G. Matić. On se zalagao za odvajanje gradskih općina od vojne vlasti, tj. da gradovi u Krajini dobiju gradsku upravu, zatim da stanovnici gradskih općina u Krajini sami biraju svoju upravu i načelnika.²⁹

Nakon dugog otezanja, konačno je, 7. svibnja 1850, objavljen novi »Temeljni zakon za Vojnu krajinu« u kojem nije usvojen gotovo ni jedan zahtjev Hrvatske.³⁰ Bitka za Vojnu krajinu još jednom je izgubljena i ođodena do godine 1861.

Posljednji »Temeljni zakon Krajine« godine 1850, suprotno očekivanjima hrvatskih političara, pridonosi stabilizaciji krajiškovojničkog mehanizma i njegovu očuvanju. Novi krajiški ustav proglašava cijelu Vojnu krajinu dijelom carske vojske. Prema tom zakonu, stanovništvo Krajine, bez obzira na dob i spol, pripada vojsci i podliježe odredbama austrijskog vojnog zakona. Državna je rabota doduše ukinuta, ali je opseg obveza prenesen na općinsku rabotu. Osim gradnje bolnica, magazina i cesta između pojedinih satnija, koje uglavnom imaju strateško značenje, na teret općinske rabote prebačeno je i održavanje tzv. »carskih cesta«, kojih je od ukupne dužine u Hrvatskoj najveći dio prolazio teritorijem Vojne krajine.³¹

Unatoč ukidanju feudalnih odnosa na selu i temeljitoj promjeni u društvenoj strukturi civilne Hrvatske, Temeljni zakon Krajine nije riješio pi-

²⁷ *Pozor*, 11. V 1863.

²⁸ *Usp. Narodne Novine*, 7. i 12. III 1850.

²⁹ *Usp. Isto*, 25. V 1850.

³⁰ Tekst novog Temelnog zakona Krajine objavile su *Narodne Novine*, 28. VI 1850, 429–431.

³¹ To su ove ceste: Karlovac–Senj i njen krajiško-primorski dio od Senja do Novog. Zatim duga cesta od Žute Lokve do Knina sa značajnim odvojkom od Gospića do Karlobaga. Ta cesta prolazila je sjevernom stranom Velebita preko Otočca i Gospića. Osim državnih cesta prema moru i Dalmaciji ostali dio krajiške cestovne mreže povezivao je Vojnu krajinu s Ugarskom, Turskom i Kneževinom Srbijom. Polazna dionica te ceste vodila je od Karlovca preko Vojnića, Vrginmosta, Gline, Petrinje, Siska i dalje Slavonskom krajnom do Osijeka. Drugi dio »carskih cesta« u Krajini vodio je promet od Petrinje do Kostajnice gdje se nadovezivao na trgovačke putove Turskog Carstva.

tanje zemlje u duhu novih društvenih odnosa nastalih ukidanjem feudalizma. Doduše, obradiva je zemlja proglašena — prvi put — punim vlasništvom krajiške kućne zadruge, ali je to vlasništvo uvjetovano vojničkom službom. Nepokretljivost krajiškog stanovništva i beznačajan promet nekretnina u njoj ostaje i nadalje osnovna zapreka bržem razvoju novih kapitalističkih odnosa.

Mada je temeljna namjera toga zakona bila da društvene odnose u Krajini podredi njenoj osnovnoj zadaći, tj. da Monarhiju snabdijeva stalnom i jeftinom vojnom snagom, ipak on nije uspio zaustaviti proces društvenog raslojavanja i propadanja preživjelih oblika tradicionalnog društva. Unatoč vojnim zakonima, krutoj disciplini i birokratskoj administraciji, osnovni smjer društveno-ekonomskog razvoja Hrv.-slav. krajine kretao se u pravcu likvidacije odnosa koji su vladali u tradicionalnom krajiškom društvu. Za cjelovitije razumijevanje društvenih odnosa u Hrv.-slav. krajini 1850-ih godina treba posebno istaći da su mnoge važne odredbe toga zakona tek načelno postavljene s napomenom da će se naknadno donijeti posebni provedbeni zakoni. Tako odredba o narodnom jeziku nije nikada potpuno stupila u život. Iščekivanje novih odredaba i provedbenih zakona ostavilo je u mnogim pitanjima otvorene ruke samovolji krajiških oficira.

4.

Donošenje Temelnog zakona za Krajinu, 7. V 1850. god., ne označava kraj u nastojanju bana Jelačića i drugih hrvatskih političkih i gospodarskih središta da se krajiškom dijelu hrvatskog teritorija, koji se stoljećima nalazio pod vojnom upravom, omogući integracija s Banskom Hrvatskom, bar nekim zajedničkim nacionalnim institucijama. Npr., hrvatski su trgovci i obrtnici svojim proizvodima i kapitalom oduvijek pokazivali najveći interes za krajiško tržište. Ali politika snabdijevanja krajiške vojske uniformama, obućom, oružjem i drugim materijalom, za što je 1851. bilo predviđeno 6,900.000 forinti, vođena je iz Beča.³² Narudžbe za tako značajne stavke državnih rashoda prepuštali su vojni krugovi i dvor austrijskoj trgovačkoj i industrijskoj buržoaziji, koja je stoga i bila ekonomski zainteresirana za opstanak Krajine i kočenje obrtničke i industrijske proizvodnje u njoj. Dok su to bili interesi ekonomske prirode, interes dvora u Krajini, koja daje jeftinu vojsku, bio je političke naravi.

Tom koncentriranom ekonomsko-političkom interesu Austrije za Vojnu krajinu suprotstavio se ban Jelačić 1850. u povodu rasprave o osnivanju trgovačko-obrtničkih komora u Hrvatskoj.³³ U pismu ministru trgovine Brucku, 8. svibnja 1850, Jelačić smatra da je za Hrvatsku neophodno i

³² Usp. R. Bičanić, Doba manufaktura u Hrvatskoj i Slavoniji 1750–1860, Zagreb 1951, 245.

³³ Usp. moj rad, Osnovni problemi u ekonomici Hrvatsko-slavonske Vojne krajine, HZ XVIII 1965, 245.

nužno da trgovci i obrtnici Hrv.-slav. krajine budu zastupljeni u trgovačko-obrtničkim komorama Banske Hrvatske, jer su — kako on ističe — materijalni, trgovački i obrtnički interesi jednog i drugog područja Hrvatske potpuno isti.³⁴

Taj značajan projekt banskog vijeća predstavlja zapravo napor hrvatskih privrednih krugova da se koncentracijom trgovaca i obrtnika, tj. kapitala u zajedničkoj trgovačko-obrtničkoj komori Banske Hrvatske i Vojne krajine, a pod direktnom vlašću bana ili banskog vijeća, lakše suprotstave interesima austrijskog i mađarskog kapitala u Hrvatskoj. Ali hrvatski prijedlog, koji je išao za povezivanjem i stvaranjem zajedničkog tržišta, bio je u Beču odbijen. Trgovačko-obrtnički zborovi (gremiji) krajiških gradova nisu ujedinjeni s trgovačko-obrtničkim komorama Hrvatske i Slavonije, predstavnicima interesa trgovačkog i industrijskog kapitala. Austrijski kapital sačuvao je i nadalje svoje interese u Hrvatskoj, u prvom redu zbog male konkurentne sposobnosti privrede u nas.³⁵

Nakon neuspjeha Jelačića, nosioca izvršne vlasti u civilnoj Hrvatskoj i komandirajućeg generala u Vojnoj krajini, da koncentracijom trgovaca i obrtnika Banske Hrvatske i Hrv.-slav. krajine u zajedničkoj trgovačko-obrtničkoj komori organizira hrvatsku privredu u jednu cjelinu i stvori osnovne preduvjete za razvoj nacionalnog tržišta, javlja se 1851, s istim ciljem ali slabijim značenjem, Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo. Zaključak Gospodarskog društva 1851, da se u svakoj pukovniji Hrv.-slav. krajine osnuje po jedna ili više podružnica težio je, također, prenošenju zajedničkih nacionalnih institucija na teritorij Hrv.-slav. krajine kako bi se ubrzao proces nacionalne integracije. Poticaj Gospodarskom društvu da u svoju djelatnost integrira i teritorij Hrv.-slav. krajine daje, uz ostalo, i prva međunarodna izložba, koja se u to doba održavala u Londonu, na kojoj je svaka evropska zemlja isticala svoje nacionalno gospodarstvo i druge elemente bitne za razvoj njene privrede. Na zahtjev Gospodarskog društva, 30. VI 1851, da se u Vojnoj krajini osnuju njegove podružnice odgovorilo je ministarstvo vojske tek 16. II 1852. godine. Vrhovna upravna vlast Krajine, slijedeći dikciju Oktroiranog ustava, ne odobrava osnivanje podružnica Gospodarskog društva u Vojnoj krajini »zbog osobitog čisto vojničkog uređenja Granice«.³⁶

Kapital privrednih krugova, osobito Zagreba, težio je, usprkos neuspjehu 1850. i 1851, da na krajiškom tržištu zauzme dominantnu ulogu. U tom nastojanju zanimljiva je rasprava na XIV sjednici Zagrebačke trgovačko-obrtničke komore 6. XII 1852. godine. Tu je savjetnik trgovačkog dijela

³⁴ Cjelovit tekst pisma bana Jelačića ministru Brucku, usp. Ad. Cuvaj, Privredna historija Hrvatske, rukopis, Arhiv Hrvatske, Zagreb.

O problematiki trgovačko-obrtničkih komora usp. Miroslava Despot, Osvrt na rad zagrebačke Trgovačke komore i Gospodarskog društva u Zagrebu u vrijeme Bachovog apsolutizma, *Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske*, Zagreb 1967, 27–69.

³⁵ Prema napisima u *Narodnim Novinama*, 10. i 23. siječnja te 24. II 1850. predlagali su zemunski trgovci osnivanje trgovačke komore za cijelu Vojnu krajinu u Zemunu. O nastojanju zemunskih privrednih krugova da se u njihovom gradu osnuje komora za cijelu Krajinu usp. i *Agrarer Zeitung*, 14. XII 1850.

³⁶ *Narodne Novine*, 21. II 1852.

Komore, zagrebački trgovac David Blum, predložio da Komora odlučno poradi na osnivanju posebne »Montours« komisije za Vojnu krajinu u Zagrebu. Prema Blumovoj ocjeni, osnivanjem takve komisije u Komori stalo bi se na kraj nepovoljnom položaju mnogih grana proizvodnje, jer su — konstatira Blum — mnogi obrti posve propali »od kad se ovdje prestalo montoure za krajišnike raditi«. ³⁷ Ali, iz izvještaja o XV sjednici Komore od 19. XII 1853. saznajemo da je ministarstvo rata, putem ministarstva za trgovinu i obrt, odbacilo i taj Komorin zahtjev jednostavno ističući kako »nije u stanju zadovoljiti molbi komorskoj za ustanovljenje montourske komisije u Zagrebu«. ³⁸

Poslije potpunog neuspjeha političkih činilaca Hrvatske da »Krajiškim ustavom« Hrvatskog sabora 1848. i Jelačićevom »Krajiškom osnovom« 1849. pridonese bar djelomično ukidanju Krajine i vojničke uprave u njoj, te nakon neuspjeha kapitala Banske Hrvatske 1850—1854. da zajedničkim privrednim institucijama provede bar djelomičnu integraciju nacionalnog tržišta, kretanje društvene strukture u Krajini neće donositi bitne kvalitativne promjene. Investicije ministarstva vojske u vojnička središta Krajine, u gradnju strateški važnih prometnica, razvoj poštansko-telegrafске službe, zatim u eksploataciju krajiške šume za gradnju brodova u brodogradilištima Rijeke, Bakra i Kraljevice za što je od 1843. do 1857. uloženo 13,500.000 forinti, ³⁹ uz dio kapitala koji se u Krajini isplaćivao Krajišnicima na ime vršenja vojničkih dužnosti, omogućavale su akumulaciju kapitala relativno malom broju trgovaca, osobito u vojnim komunitetima, ⁴⁰ dok je najveće poduzetničke radove u Krajini zadržala i dalje austrijska buržoazija.

Tradicionalno društvo Vojne krajine ulazi u 1850. godinu s veoma nepovoljnom društvenom strukturom koju karakterizira, prije svega, veoma velik broj oficira s jedne i veoma mali broj trgovaca i zanatlija s druge strane. Društvenoj strukturi Krajine trebalo bi posvetiti znatno više pažnje. Njeno kretanje trebalo bi analizirati na primjeru jedne satnije (kompanije), kao najmanje organizacione vojnouppravne i teritorijalne jedinice, te čitave pukovnije. Tek nakon takvih mikro-analiza moglo bi se u makro-analizi, tj. za čitavo područje Krajine, doći do čvrstih pokazatelja o dinamici društvene strukture u Krajini. U nedostatku takvih analiza o kretanju društvene strukture, primorani smo poslužiti se rezultatima globalne statistike. Sačuvani statistički podaci, posebno komparativni, omogućavaju nam donošenje ocjene o stupnju razvijenosti tržišta i ekonomsko-društvenih odnosa u Krajini 1850-ih godina kao podloge iz koje izrastaju različite tendencije u samoj Krajini i različiti odnosi političkih središta Monarhije i Zagreba prema neriješenom krajiškom pitanju u 1860-im godinama.

³⁷ Isto, 18. II 1854.

³⁸ Isto, 27. I 1854.

³⁹ Usp. Isto, 18. II 1854.

⁴⁰ Vojni komuniteti počinju se osnivati 1748. kao središta trgovine i obrta u Krajini. U drugoj polovici XIX st. bilo je na području naše Krajine sedam komuniteta: Brod, Bjelovar, Kostajnica, Ivanić, Petrinja, Senj i Karlobag.

Prema teritorijalnoj koncentraciji broja tvornica, financijskih institucija, trgovaca, zanatlija i stanovnika koji se bave posebnim poslovima zauzimala je Vojna krajina u austrijskom dijelu Monarhije, s obzirom na površinu i broj stanovnika, kudikamo najslabije mjesto. Podaci za Krajinu iskazani u narednoj tablici govore o cijeloj Vojnoj krajini, tj. o Hrvatsko-slavonskoj i Banatsko-srpskoj zajedno u godini 1850. Vrijednosti iz ove tablice bile bi u Hrv.-slav. krajini još nepovoljnije.

Tablica 1.

RASPORED I OPSEG TRGOVAČKOG I OBRTNIČKOG KAPITALA
U AUSTRIJSKOM DIJELU MONARHIJE 1850. GODINE.

Teritorij	Tvor- nice	Mjenjač- nice	Vele- trgov- ci	Trgov- ci	Zanatlije	Ostale službe
Beč	425	10	92	1.563	28.028	3.497
Ens	536	—	—	793	45.493	2.066
Gornja Austrija	307	2	—	631	16.158	1.620
Štajerska	441	—	3	531	32.209	1.456
Koruška i Kranjska	327	—	—	779	30.564	26.426
Tirol	261	3	—	558	28.617	1.993
Češka	1.389	4	—	2.841	75.784	5.930
Moravska i Šlezija	347	1	—	2.849	75.783	2.896
Galicija	252	32	—	2.836	50.126	4.381
Dalmacija	65	—	—	447	6.423	1.063
Lombardija	1.837	91(!)	331	9.888	138.544	32.634
Mletačka (Venecija)	1.023	81(!)	502	4.382	85.750	14.274
Erdelj	295	10	—	1.384	57.742	6.276
Vojna krajina	32	—	—	370	19.684	38.396
Primorje s Trstom	91	2	265	32	11.270	26.426

Tabelarni pregled trgovačkog i industrijskog kapitala u austrijskim zemljama najbolje objašnjava vojničku strategiju Monarhije. Njen osnovni cilj bio je: za interese Monarhije sačuvati, poglavito, pozicije na Apeninskom poluotoku gdje se nalaze najrazvijenije pokrajine s najvećom koncentracijom kapitala. Prema ocjeni austrijskih državnika, kontrola nad Italijom uvjet je za egzistenciju Austrije kao velike sile. U sklopu takve političke strategije zauzimala je naša Vojna krajina, sa svojim ljudskim potencijalom, vidno mjesto što je nedvosmisleno izrazio Oktroirani ustav i »Temeljni zakon« Krajine 1850. godine. Zbog globalne vojničke strategije, koja u prvi plan stavlja obranu interesa Monarhije na Apeninskom poluotoku, nisu vojnički i politički krugovi Beča prihvatili političku ponudu Zagreba prema kojoj bi se Vojna krajina ubuduće ograničila na granicu s Turskom, i odatle, koristeći se povoljnom političkom prilikom, »oslobodila« od turske vlasti Bosnu i Hercegovinu.

5.

Ipak razvoj političkih prilika na Balkanskom poluotoku silio je Beč da se više angažira na južnoj granici Monarhije. Događaji u Turskoj, posebno u njenoj najnemirnijoj pokrajini Bosni, primoravali su Austriju da budnim okom prati svog susjeda s južne granice.

Buna bosanskog stanovništva u Posavini i Turskoj krajini 1850. također je utjecala na austro-turske odnose. Preko Vojne krajine bježi veliki dio bosanskog stanovništva kojemu treba prehrana i smještaj. Krajiške čete povučene su iz Lombardije i Venecije. Međutim, Hrvatsku i Bansku krajinu ozbiljno potresa veliki broj hajduka kojima se 1850. i 1851. pridružuju mnogi pojedinci iz Bosne. Povećana društvena napetost potkraj 1850. ubrzala je pregovore s Turskom koje Beč vodi i pod dojmom austrijskih zapletaja s Prusijom zbog kojih je Jelačić, posebnim proglasom, pozvao u Beč 30. X 1850. sve druge bataljone Hrv.-slav. vojne krajine. Austro-turski pregovori odgovarali su jednoj i drugoj strani. Austrijsko ministarstvo vojske izdalo je Krajini stroge naredbe o zabrani izvoza oružja, olova i strojeva — sprava za izradu oružja i razne druge opreme u Bosnu. Te mjere bile su zapravo direktna pomoć Austrije vrhovnom zapovjedniku turske vojske Omer-paši protiv bosanskih ustanika. Spomenuta odluka ukinuta je tek u siječnju 1852, kada su svladani i posljednji centri bune u Bosni. Na pregovore s Turskom poticali su Austriju razlozi vezani uz njenu unutrašnju stabilnost. To su u prvom redu očekivanja da će Turska izručiti ili bar protjerati mađarsku emigraciju, zatim da će pregovori utjecati na bržu likvidaciju bune u Bosni.

Usprkos tome što je osnovni strateški pravac bečke politike bio okrenut prema Italiji i Njemačkom savezu, ipak je Austrija bila primorana da poslije 1848/9. budno prati razvoj političkih događaja u Turskoj. U ukupnom trgovačkom prometu između Austrije i Turske, koji je do studenog 1853. iznosio oko 67 milijuna forinti, zauzima vidno mjesto i naša Vojna krajina. To se posebno odnosi na kopneni dio prometa koji je sav morao proći kroz krajiške trgovačke centre. Struktura prometa kopnom bila je 1853: uvoz, 11,844.000 — izvoz, 11,898.000 forinti. Vojna krajina je neprestano nastojala da unaprijedi i razvije svoju trgovinu s Bosnom. Kao carski podanici i vojnici Krajišnici su uživali povoljan položaj u trgovini s Bosnom. Trgovački promet, posebno prema Bosni, porastao je poslije gradnje budačkog mosta 1852, nedaleko od Gospića, koji je povezao Karlobag s Bihaćem. U Karlobagu se posebno ističe trgovac drvetom Božo Matijević kojega suvremenici nazivaju veletrgovac. Prema jednom dopisu iz Like, taj veletrgovac poznat je i kao zajmodavac gotova novca.⁴¹ Preko Gospića vodio je još jedan trgovački put koji je spajao Krajinu s Dalmacijom. Veliki bosanski gradovi Sarajevo i Banja Luka uvozili su robu iz Trsta preko Rijeke, Karlovca i Siska, a odatle Savom do Stare Gradiške pa cestom u Banja Luku. Prema podacima turskog carinskog osoblja, koji se odnose na trgovinu zapadne Bosne s Hrvatskom krajinom, Krajišnici su npr. samo za 6 mjeseci 1856. kupili robe u vrijednosti od

⁴¹ Usp. *Narodne Novine*, 15. IV 1854.

950.000 forinti. Od te sume polovica prometa otpada na Kostajnicu.⁴² Udio krajiške trgovine s Bosnom, osobito žitne, u životu Krajine izrazio je 1852. dopisnik iz Like ovim riječima: »da bi se nami zatvorilo more i Turska, polag svega Banata na skoro bi pojeli i ovo kore s drvah«.⁴³ Česta mobilizacija u Krajini; bune u Bosni, krimski rat te neriješeni društveni odnosi utječu na porast hajdučije u Krajini. Već na samom početku 1850-ih godina hajduci su bili prvorazredan problem za vojničku vlast. Hajduci u Ogulinu, sjedištu pukovnije, zapalili su 1852. 8 zgrada i provalili u veći broj gostionica.⁴⁴ Među hajdučkim vođama posebno se isticao Mihajlo Tadić iz druge banske pukovnije. U vrijeme krimskog rata pokret hajduka postaje najrašireniji, osobito oko gradova Kostajnice, Jasenovca i Dubice. Hajdučke akcije nemaju više lokalni karakter, one su potpuno ugrozile poštanski promet. Vojne vlasti pritisnute snagom hajdučije u Krajini donose odluku da se pošta ubuduće ne vozi noću, jer je postalo nemoguće obraniti poštanska kola od hajduka. Poštanski promet Slavonskom krajinom premješten je na sjevernu cestu, tj. onu izvan Krajine, budući da više ni dnevna pratnja krajiških vojnika nije mogla garantirati sigurnost poštanskog prometa na cesti.⁴⁵ Snažan pokret hajduka primorao je Beč da 1855. problem hajduka još jednom rješava zajedno s Turskom. Austro-turska komisija za likvidaciju hajdučije zasjedala je u Bihaću. Od Turske je Beč dobio čvrste garancije da će zabraniti prelazak hajduka u Bosnu i time omogućiti njihovo uništenje. Za kratko vrijeme turske su vlasti u bihaćku tamnicu zatvorile čak oko 300 hajduka. Prema ocjeni suvremene štampe, već duže vremena kretale su se po Hrvatskoj krajini »sasvim uređene razbojničke čete, koje su imenito obe banske i lički regiment s jedne strane, a s druge strane obližnje bosanske nahije uznemirivale na toliko, da je vaskoliki onaj prediel sasvim nesiguran i vrlo pogibelan bio«.⁴⁶ Kao vođe »četa« spominju se Mihajlo Tadić, Staniša Došen, Grga Matovina i neki Labuš. Ali usprkos austro-turskoj suradnji, problem hajdučije i dalje potresa Krajinu. Prema dopisu iz Like javlja se, još 1857, da je u Lici počeo »pravi rat na hajduke«.⁴⁷

Industrijska revolucija, konstituiranje građanskog društva i kapitalistička ekonomika teško su prodirali u Krajinu. Međutim je saobraćajna revolucija djelovala u Hrvatskoj prije industrijske. Već 1851. sagrađena je krajiška brzojavna linija kroz Slavonsku krajinu do Zemuna, dok je telegrafska postaja u Zagrebu proradila 28. IX 1850. Tri godine kasnije, puštena je u promet i brzojavna linija Zagreb—Karlovac—Gospić, a odatle do Zadra. Već oko sredine 1850-ih godina bili su svi gradovi Krajine povezani telegrafskim linijama.⁴⁸ Ali brzojavna linija u Krajini nije imala svoj

⁴² Usp. *Agramer Zeitung*, br. 54, 1857.

⁴³ *Narodne Novine*, 11. VIII 1852.

⁴⁴ Usp. Isto, 19. XII 1852.

⁴⁵ Usp. Isto, 13. X 1854.

⁴⁶ Isto, 13. II 1855.

⁴⁷ Isto, 10. I 1857.

⁴⁸ Više o tome, usp. Zbornik u povodu proslave 120. godišnjice uvođenja telegrafa u Hrvatskoj, Zagreb 1974.

prirodni cilj — brže komuniciranje informacija o robi, kapitalu i prometu. Njena osnovna zadaća bila je, u prvom redu, podređena interesima vojske.

6.

Budući da je krimski rat 1853—1856. bio početak rušenja evropskog poretka, koji je koncipirao Metternich, a sankcionirao Bečki kongres 1815,⁴⁹ zatim da je pariška konferencija 1856—1858. sankcionirala oslobođenje Evrope od tiranije Svete alijanse, da je Rusija za dugo vrijeme izgubila svoju nadmoć u evropskoj politici⁵⁰ — potrebno je, u vezi s počecima nove političke strategije Monarhije u kojoj će »njena« Vojna krajina zauzimati i nadalje istaknuto mjesto, ukazati na kvalitetno nove političke tendencije bečke diplomacije koje Monarhiju vode u političku izolaciju i vojnička zaokruženja.

Politička polarizacija nastala rušenjem evropskog poretka, zbog suprotnih interesa država Svete alijanse u krimskom ratu, posebno otvaranje Dunava i crnomorskog bazena za evropsku trgovinu,⁵¹ daje snažan poticaj trgovačkim i privrednim krugovima Hrvatske da antagonističkim privrednim krugovima Beča i Pešte prezentiraju svoj program prometne integracije Hrvatske. Za magistralni pravac željezničke pruge u Hrvatskoj ponuđena je linija Rijeka—Vukovar preko Karlovca i Zagreba. Cilj željeznice Rijeka—Vukovar bio je spajanje Dunava željeznicom kod Vukovara s Jadranskim morem. Prema tome, hrvatska buržoazija svojim programom trgovinsko-prometne integracije suprotstavlja se, u prvom redu, ciljevima kapitala Trsta i Beča koji je gradio željeznicu Beč—Zagreb, odnosno Trst—Zagreb preko Zidanog Mosta i Ljubljane. U Zagrebu je osnovano Društvo za gradnju željeznice Vukovar—Rijeka. Društvo je 1856. moralo voditi žestoku borbu protiv separatizma sisačke regije. Naime, oko sredine 1856. otputovala je grupa istaknutih sisačkih trgovaca (Berkić, Hočevar, Kotur i Welenreiter) u Trst s namjerom da kao delegacija izjave Tršćanskom željezničkom društvu za gradnju pruge Zagreb—Sisak (produžetak linije Zidani Most—Zagreb), kako su sisački trgovci jednoglasno zaključili da će se pridružiti Tršćanskom društvu. Zatim su sisački trgovci, prema pisanju tadašnje štampe, izjavili da se neće »odazvati pozivu kojeg su dobili od drugog društva za gradnju željeznice od Rijeke do Vukovara«.⁵²

⁴⁹ Austrija je 1854, pod prijetnjom rata, izbacila Rusiju iz podunavskih kneževina. Ali Austrija nije uspjela zadržati taj teritorij, budući da nije bila spremna platiti kompenzaciju saveznicima Francuskoj i Engleskoj. Zatražena kompenzacija bila je povlačenje iz Lombardije i Venecije. Protiv svoga saveznika Rusije, koja je bila garant političkog sistema Svete alijanse, Austrija je 22. X 1855. (usprkos uslugama Rusije Beču u Mađarskoj 1849) izvršila opću mobilizaciju.

⁵⁰ Nezavisnost i teritorijalni integritet Turske garantirale su Francuska i Engleska ugovorom od 15. IV 1856. Princip neutralnosti prema Turskoj vezao je Austriju koja se zbog narušavanja toga principa bojala »vatre« na Apeninskom poluotoku.

⁵¹ Cjelovit tekst ugovora o plovidbi Dunavom objavile su *Narodne Novine*, 18—23. II 1858. Za razvoj trgovine posebno su zanimljive odredbe o prometu, carini, održavanju plovnog puta i kontumaca.

⁵² *Narodne Novine*, 26. VI 1856.

Sisački trgovci imali su na umu, u prvom redu, svoj tradicionalni tranzitno-izvozni promet, a od tršćanske željeznice do Siska očekivali su nove dimenzije trgovačke ekspanzije. Osim toga, sisački su trgovci očekivali velike profite od kolonijalne robe koja bi iz Trsta za Banat, Erdelj i podunavske kneževine morala proći kroz taj grad.⁵⁸

U vrijeme sisačkog separatizma i prezentiranja hrvatskog programa trgovačko-prometne integracije Rijeka—Vukovar, hrvatska buržoazija ostaje bez pomoći svoga bana. Već u srpnju 1856. Jelačić je krenuo »na duže liječenje«. U prosincu iste godine bilježe *Narodne novine* da Jelačić boluje »već više vremena od živčanih gerčevah«. U vrijeme velikih napora Šokčevića, od ožujka 1858. zamjenjivao je bolesnog Jelačića, da prikupi krajišku vojsku i najžešćih borbi talijanske oslobodilačke vojske protiv austrijske Monarhije, umire hrvatski ban Jelačić u noći 20. travnja 1859. godine. General koji je do kraja ostao vjeran kralju. Na njegovom pogrebu nema ni jednog predstavnika Beča ni ministarstva rata, štoviše bilo je muke da se okupi počasna četa vojnika koja će svom zapovijedajućem generalu i hrvatskom banu odati posljednju počast.

7.

Promjene u evropskoj politici od krimskog rata do početka rata za ujedinjenje Italije snažno su ubrzale unutrašnju krizu Austrijske Monarhije. Odmah poslije krimskog rata, Napoleon III bio je svjestan da u interesu Francuske mora do kraja srušiti Savez triju sjevernih dvorova. Francuska je imala dva izbora: konzervativni savez s Austrijom ili revolucionarni savez s talijanskim nacionalizmom. Diplomaciju Pariza mnogo je više interesiralo oslobođenje Italije od konzervativnog saveza s Austrijskom Monarhijom. U francusko-ruskim pregovorima Napoleon je postavio centralno pitanje: bi li Rusija stupila u rat s Austrijom i Prusijom, ako bi Prusija krenula u pomoć Austriji u Lombardiji i Veneciji. Ruski car Aleksandar obvezao se da će Austriju i Prusiju tretirati kao što je Austrija tretirala Rusiju u krimskom ratu, što bi u praksi značilo da će Rusija na granicu prema svojim bivšim saveznicima postaviti golemu rusku vojsku. Prema tome, rušenje evropskog poretka, koje je započelo krimskim ratom, završava se ratom za ujedinjenje Italije. Doduše, posljednji ostaci toga poretka nestat će tek 1866. austro-pruskim ratom.

Na početku 1859. našla se bečka diplomacija u konfrontaciji sa Sardinijom potpuno izolirana. Napisi u austrijskoj štampi, do 28. travnja 1859. kada je car objavio proglas narodima Monarhije o objavljenom ratu Sardiniji, pružaju obilje materijala prema kojem je očito da Austrija, u sukobu s talijanskim oslobodilačkim pokretom, jedina brani legalitet odluka Bečkog kongresa iz 1815. i da u tom svom naporu ne nalazi saveznika.

Brz poraz austrijske vojske na talijanskom ratištu kod Solferina 24. VI 1859, gubitak Lombardije, snažnog središta trgovačkog i industrijskog

⁵⁸ Za proučavanje prometne integracije hrvatskih zemalja u prvoj etapi pojave planova o izgradnji željeznica u nas, usp. B. Stulli, Prijedlozi i projekti željezničkih pruga u Hrvatskoj 1825—1863, I, II, Zagreb 1975.

kapitala Austrijske Monarhije, opasnost od financijskog bankrota uz tešku unutrašnju krizu, primorali su austrijskog cara Franju Josipa I da proglasom od 15. VII 1859. navijesti narodima Monarhije promjene u upravi i zakonodavstvu.

Poraz na talijanskom bojištu postavio je u vojničkim krugovima Monarhije pitanje odgovornosti pojedinih faktora i institucija. Za poraz Austrije optužena je uvelike Vojna krajina. Polemika o držanju Krajišnika i opravdanosti postojanja Vojne krajine prodrila je u javnost već u rujnu 1859. U toj polemici dat je pregled vojničkog potencijala Krajine: 43 bataljona; 1 divizija pješadije; 7 divizija serežana s konjima; 7 divizija lakog konjanništva; 700 vojnika za posluživanje topova; 21.000 vojnika za čuvanje granice s Turskom.

Prema tome, Vojna krajina do 1860. morala je staviti u stanje pripravnosti 78.000 vojnika.

Od navedenog vojničkog potencijala sudjelovala je Krajina na bojištu 1859. sa: 40 bataljona; 1 pješačka divizija; 700 topnika; 200 serežana.

Zagrebačka Generalkomanda optužena je u *Narodnim novinama*, 15. IX 1859. što u rat nije uvela 7 divizija serežana i 7 divizija lake konjice. Reorganizacija austrijske vojske, ozakonjena 3. I 1860, stavila je u prvi plan izjednačavanje krajiških regimenti s linijskim, dakle krajiških četa s ostalom carskom vojskom. Ipak, izjednačavanje je provedeno samo djelomično. Krajiške pukovnije postaju izjednačene s ostalom carskom vojskom u linijskim regimentama tek kad »izmarširaju« iz svoga zavičaja. Time se, vjerojatno svjesno, htjelo sačuvati određene elemente tradicionalne krajiške autonomije, iako se njen sadržaj ograničavao na isključivo vojnička pitanja među kojima je pitanje jedinstvene komande postavljeno u prvi plan. Ostale značajne odredbe bile su:

- a) Krajina će ubuduće davati 14 pješačkih pukovnija sa po 3 bataljona od kojih će u vrijeme mira vršiti stalnu vojničku službu 1. i 2. bataljon dok je 3. bataljon određen za rezervu;⁵⁴
- b) svaka krajiška regimenta — pukovnija, imat će ubuduće osoblje koje je zaduženo da rukovodi poslovima zemaljske uprave;
- c) u krajiškim regimentama 1, 2, 3, 4, 10, 11. i 13, a to zapravo znači u pukovnijama: ličkoj, otočačkoj, ogulinskoj, slunjskoj, I i II banskoj te u jednoj pukovniji Banatske krajine uvodi se, dodatno, po još jedan odred serežana za unutrašnju redarsku službu, poglavito na Kordunu, i za poštansku službu u pukovniji. Također dodatno, u pukovnijama 1, 2. i 3. koje se zapravo naslanjaju na morskou obalu (lička, ogulinska i otočačka), uvodi se po jedan odjel pomorskih serežana za službu na morskoj obali. Budući da se navedene pukovnije nalaze na granici s Turskom, od Save do mora i u području gdje je hajdučija imala najveće uporište, zatim u dijelu Krajine koji je po obimu šverca činio najpoznatije područje Monarhije, treba u toj mjeri gledati naprije namjeru vojničkih i financijskih činilaca u Beču

⁵⁴ Hrvatsko-slavonska krajina sa svojih 10 pukovnija davala je najmanje 80.000, ili prema maksimalnoj obvezi čak 90.000 vojnika. U vrijeme mira taj se broj umanjuje za treći bataljon.

da djeluju protiv hajduka i šverca, posebno sa solju i kolonijalnom robom, i to ne samo u granicama Krajine već posebno s Bosnom.

Tešku društvenu krizu, posebno u Banskoj i Hrvatskoj krajini, možemo pratiti najbolje u hajdučiji golemih razmjera, u brojnim sukobima hajduka s krajiškom vojskom koji vode do pravog rata s hajducima. Suvremenici su pod hajdučijom razumijevali u prvom redu palež, pljačku novca, napad na poštu, krađu stoke, robe i žita. Zanimljivo je istaći da je intenzitet hajdučije u Krajini 1850-ih godina znatno veći od onoga u Provincijalu. Zbog toga ne možemo korijenje uzroka hajdučije u Krajini tražiti prvenstveno u socijalnim odnosima i razvoju kapitalističkih oblika eksploatacije, već u prvom redu u krajiškom buntu protiv vojne dužnosti, dakle u dezertiranju. Prema tome, hajdučija u Krajini, za razliku od one u Provincijalu, nije, u klasnom pogledu, otpor sela nego vojnika-krajišnika. Usprkos očitoj krizi krajiškog vojničkog sistema, koja uzroke ima u prvom redu u velikim vojnim obvezama Krajišnika, birokratskom otporu vojničkih vlasti razvoju kapitalističkih oblika privrede, pojedini visoki oficiri nastoje i dalje dokazivati da je uređenje Krajine »izverstvo«, braneci time tradicionalne interese dvora u ovom dijelu Hrvatske.

8.

Za analizu birokratske i vojničke uprave u Krajini koja je, po svom sistemu i društvenim odnosima što su u njoj vladali jedinstvena ne samo u Monarhiji već i čitavoj Evropi, potrebno je upozoriti na neke probleme dnevnog života u Krajini, uprave u njoj, te odnosa između tzv. običnih Krajišnika i krajiških oficira. Također je potrebno ukazati na veliki doprinos Hrv.-slav. krajine srednji u državnom budžetu Monarhije s jedne te na goleme gubitke hrvatske privrede s druge strane.

Prema posljednjem popisu stanovnika prije djelomičnog ujedinjenja Krajine s Bansom Hrvatskom imala je Hrv.-slav. krajina 31. XII 1869. godine 755.711 stanovnika. U taj broj nije uključena petrovaradinska pukovnija sa 102.765 stanovnika, budući da se ona do odluke o razvojačenju 1871. nalazi pod zapovjedništvom i upravom Generalkomande u Temišvaru, u sastavu Srpsko-banatske krajine. Ako vojne obveze, koje su odlučno utjecale na krajišku privredu, promatramo na bazi broja stanovnika 1869. i odredbi vladara od 3. I 1860, donesenih nakon reorganizacije vojske poslije njena poraza 1859, dolazimo do ovih pokazatelja za Hrvatsko-slavonsku krajinu.

a) U vrijeme rata Hrv.-slav. krajina sa svojih 10 pukovnija bila je zadužena da stavi Monarhiji na raspolaganje najmanje 80.000 vojnika. Ako bi ministarstvo vojske maksimiralo broj vojnika jedne pukovnije na 9000, davala je samo naša Krajina 90.000 vojnika.

b) U vrijeme mira, kada se pretpostavljaju i znatno manje vojne obveze stanovnika, davala je Krajina ipak 53.320 vojnika, dok su treći bataljoni svih 10 pukovnija bili obavezna rezerva sa 26.680 vojnika. Ako je maksimalni broj vojnika jedne pukovnije bio normiran na 9000 vojnika, davala je Krajina u vrijeme mira čak 60.000 vojnika, dok je rezerva trećih bata-

ljona bila obaveznih 30.000 vojnika! Prema brojnim tužbama u kojima se zahtijeva smanjenje broja vojnika i njegovo usklađivanje s vojnim obvezama ostalih stanovnika Monarhije, može se zaključiti da je broj vojnika jedne pukovnije u Krajini uglavnom bio 9000 vojnika.

Prema našem proračunu, na svakih 12 stanovnika davala je Hrv.-slav. krajina, u vrijeme mira, jednog vojnika koji je zbog svoje vojne dužnosti bio potpuno isključen iz krajiške privrede.

U usporedbi s vojnim dužnostima stanovništva u drugim zemljama Monarhije, možemo — na bazi podataka o broju stanovnika Monarhije 1860. god. 31,700.000 (izuzev, dakako, krajiške čete) i broja krajiških stanovnika (oko 1 milijun) — zaključiti da stanovnici Monarhije izvan Krajine daju 1 vojnika na 62 stanovnika!

Pitanje stvarnog broja vojnika ne samo u Austrijskoj Carevini već i u ostalim evropskim državama bilo je veoma mistično, u prvom redu zbog toga što se prema broju vojnika, a to zapravo znači još uvijek pješadije, sve do francusko-pruskog rata procjenjivala snaga dotične države. Kako je Austrija po broju vojnika bila odmah poslije Rusije, ona bi zauzimala drugo mjesto među velikim evropskim državama.

Ukupan broj regularne austrijske vojske mogao je prema broju stanovnika — 30,7 milijuna — biti 1860. god. 488.000 vojnika. Do tog broja došao sam na bazi 61 regrutacionog kotara na koje se tada dijelila Monarhija, izuzev, dakako, Vojnu krajinu koja se stoljećima dijelila na svoje pukovnije. Naime, 1/2 milijuna stanovnika daje jedan regrutacioni kotar, a svaki regrutacioni kotar daje, prema odredbama o organizaciji austrijske vojske iz 1860, po 1 linijsku pukovniju od 8000 ili maksimalno 9000 vojnika. U tome proračunu — 488.000 vojnika — uzeo sam minimalni broj vojnika jedne pukovnije. Prema istom računu, kad bi se i u Hrv.-slav. krajini davali vojnici kao u ostalim zemljama Monarhije, naša bi krajina, prema popisu iz 1869, imala 1,1/2 regrutacioni kotar, dakle bila bi zadužena za 12.500 vojnika, pa bi svaki 61 stanovnik davao 1 vojnika! Međutim, u Krajini je, kako smo već istakli, 12 stanovnika davalo 1 vojnika.

Tablica 2.

VOJNIČKI TERETI KRAJINE

Stanovništvo Krajine daje vojnika	Čitava Krajina (14 regimenti)	Hrv.-slav. krajina (10 regimenti)
U vrijeme mira	72.000	60.000
U vrijeme rata	126.000	90.000

Težinu vojničkih obveza našega naroda u Krajini — njen stoljetni danak u krvi — može najbolje ilustrirati ovaj primjer. Hrvatsko-slavonska krajina davala je 1850-ih i 1860-ih godina onoliko vojnika s koliko je bila zadužena Kraljevina Češka (!) koja je 1869. brojila 5,106.069 stanovnika, dok ih je Hrv.-slav. krajina imala samo 755.711.

Uz vojne dužnosti, najznačajniji teret Krajišnika zauzima krajiško sudstvo, drugo značajno vrelo iz kojeg je stoljećima izviralo nezadovoljstvo krajiškog stanovništva. Vojni sud u Krajini dijelio se na disciplinski i uredovni. Uredovni je sud smješten u sjedištu pukovnije, predsjedava mu pukovnik ili neki drugi visoki oficir štaba. Tužilac je auditor koji ima zadatak da utvrdi krivnju i da njenu karakterizaciju te ispita svjedoke. Taj sud sudi na temelju zakona i izjava svjedoka, a osudu izriče sjednica. Osim suđenja, auditori su se bavili i rješavanjem ostavština, oporuka i ostalih imovinskih poslova.

Disciplinski sud djeluje u sjedištu pukovnije i kompanije, mada je težište njegove djelatnosti predviđeno u satniji. Kad zasjeda disciplinski sud pukovnije, odluku donosi sam pukovnik na prijedlog, uglavnom, upravnih oficira. U kompaniji-satniji sudi kapetan kao zapovjednik satnije ali sa sjednicom. Disciplinski sudovi bili su oličenje nasilja, nepravde, samovolje i mržnje. Tu se nije sudilo na osnovi zakona već napamet, po slobodnoj procjeni.

Vrhovna komanda austrijske vojske 1855. znatno je suzila mogućnost izricanja kazne zatvorom, budući da je ta kazna, prema ocjeni vojničkih krugova, ocijenjena kao *preskupa* za krajišku upravu. Umjesto tamnice, određeno je batinanje za najveći broj kazni. Zbog toga, kad suvremenici govore o sudstvu u Krajini, ta se značajna društvena institucija obično naziva »ljeskovača«, »kaplar«, »freit«, »niederlegen!«, »dereš« i slično. Batinanje, od kojeg nisu bile pošteđene ni starije osobe, žene i djeca, obavljalo se na posebnoj klupi s okovima. Noge i ruke bile su sputane okovima tako da je Krajišnik mogao samo da »reve«. Batinao je obično kaplar, kao prva pretpostavljena osoba kompanije-satnije. Poslije primljenih batina, Krajišnik se morao »pokorno« zahvaliti. Tjelesna kazna vrijeđala je ljudsko dostojanstvo. Sudski eksperti u ministarstvu rata još su 1862. god. odlučno odbili prijedlog o ukidanju tjelesne kazne u Krajini s obrazloženjem da bi vojna uprava, ukidanjem tjelesne kazne, morala u Krajini podići veliki broj novih tamnica a to je preskupo s obzirom na politiku štednje u državnom budžetu. Bez novih zatvora i tamnica, u slučaju da se ukine tjelesna kazna, ne bi se mogao u Krajini — tvrdili su »eksperti« ljeskovače — održati mir i vojnička poslušnost.

Administrativni sistem Krajine temeljio se na satniji. Svaka pukovnija imala je 12 satnija. Sama satnija bila je po svojoj funkciji prvostepena vlast u odlučivanju. Satnija se dalje dijeli na četiri »fortalja«. U svakom fortalju bio je po jedan oficir koji je uza se imao jednog podoficira — kaplara ili frajta te još jednog starješinu. U toku noći, svaki »fortalj« imao je svoju patrolu koja je morala paziti na policijsku sigurnost i red u svom fortalju. Osim tih oficira i podoficira, satnija i pukovnija imale su, posebno od 1860, svoje upravne oficire.

Krajina je u vrijeme revolucije 1848/49, krimskog rata 1853—56, a na kraju toga razdoblja 1859, u ratu protiv talijanskoga oslobodilačkog pokreta, bila maksimalno mobilizirana na bojištima izvan Hrvatske. To nikako ne znači da su njene vojne i stratezijske obveze na granici prema Turskoj bile manje ili oproštene. Naprotiv, ako položaj Krajišnika promatrano u cjelini, onda su obveze Krajine prema granici bile prvorazredan problem i bile neprestani izvor nezadovoljstva. Svake 3 nedjelje Krajišnik

je morao 7 dana provesti na straži na kordunu — državnoj granici s Turskom — bez obzira na godišnje doba. Ta obveza najteže je pogađala kućnu zadrugu, mada je Krajišnik za tu službu primao dnevno po 14 novčića. Bez obzira što je taj iznos bio daleko ispod minimuma za pokriće dnevnih potreba, krajiški se vojnik na kordunu nije mogao time prehraniti, jer je prostor uz granicu bio pust. Zbog toga je 7-dnevna prehrana austrijskog vojnika na granici prema Turskoj padala zapravo na teret krajiške kućne zadruge. U tome treba, također, tražiti uzroke nastojanju vojničke uprave u Krajini da sačuva instituciju krajiške kućne zadruge, budući da time zapravo čuva samu Krajinu. Taj naš Krajišnik, koji je u svojoj tradicionalnoj ulozi ostao i nadalje u prvom redu vojnik Austrije na granici prema Turskoj, nije mogao sam nositi hranu do granice za 7 dana, zbog čega je od zadruge uzimao konja ili konja i koła, budući je često trebalo i dan hoda do granice. Ista danguba ponavljala se, dakako, na teret krajiške zadruge nakon završene sedmodnevne vojne službe na kordunu. Međutim, za obavljanje unutrašnje službe u satniji i pukovniji, sastojala se uglavnom u davanju različitih straža, Krajišnik nije dobivao ni onih 14 novčića.

Novi zakon o šumama u Krajini 1860. također je otežao položaj Krajišnika. Dva su ograničenja najčešće spominjana u tužbama Krajišnika. Jedno se odnosilo na tov svinja a drugo na besplatno dobivanje drveta za ogrjev. Novim zakonom zadruga dobiva besplatno samo 3—7 kubičnih hvati drveta za ogrjev.⁵⁵ Prema računu suvremenika, bilo je u Krajini kućnih zadruga kojima je, prema broju njihovih članova, trebalo godišnje za ogrjev 30—50 kubičnih hvati drveta.

O krizi krajiškovojničkoga sistema počinje se ponovo raspravljati odmah nakon poraza na bojištu u Italiji i pada Bachova apsolutizma. Postoje dvije, dakako, različite ocjene krajiškovojničkog sistema. One su rezultat suprotnih odnosa prema Krajini u cjelini. Prema jednoj ocjeni, krajiški sistem je, kako smo već istakli, »izvrstan«, dok je prema drugoj, početka 1861, krajiški sistem u »očevidnom propadanju«. Glavni je uzrok rasula krajiškog sistema, prema ocjeni nekog suvremenika početka 1861, »bez dvojbe razsap nekadanjega patriarkalnog života (kućna zadruga, op. M. V.), na koji se upiraše ciela, liepo osnovana krajiška institucija«.⁵⁶ Odnosima u krajiškoj kućnoj zadruzi posvećivali su suvremenici veliku pažnju. Oni su najčešće isticali ocjenu prema kojoj su sami odnosi u kućnoj zadruzi krivi za krizu i rasulo zadruge. Posebna pažnja posvećena je strukturi kućne zadruge, koja je »sastavljena iz različitih kadšto upravo neprijateljskih živaljah, gdje sin često baštini po ocu mržnju, pače i krvnu osvetu, koju misli da mora vršiti na svom ukućaninu (. . .) Tko može tajiti — pita se neki suvremenik — da često pod jednim krovom stanuju najrazličitiji temperamenti i želje, poštenje i prevara, marljivost i lienost, (. . .) tko može očekivati da će dobar i marljiv Krajišnik revno nastojeć oko poboljšanja svoga blagostanja u tom hvale vriednom nastojanju uztrajati, kad vidi, da mora svoj velikim naporom i znojem stečeni dobitak podieliti

⁵⁵ Jedan kubični hvat iznosio je 6,82 m³.

⁵⁶ *Pozor*, 28. IV 1866.

sa nemarnim, liennim i razsipnim članom zadruga, ako već unaprijed znade da nemože ništa steći, ništa pribaviti sebi i svojoj djeci?»⁵⁷

Suvremenicima je nedostajala spoznaja o utjecaju vanjskih ekonomskih faktora na odnose u kućnoj zadruzi. Članovi zadruga težili su ekonomskoj emancipaciji. Zaredale su diobe koje su izmijenile stanje normirano zakonom 1850. Ali kako je diobom nastao u Krajini veliki broj novih zadruga, »stručnjaci« u ministarstvu vojske dolaze do zaključka da je time vojničkoj snazi Monarhije nanesena velika šteta. Naime, nove zadruga dobile su, svaka za se, novoga upravitelja svog gospodarstva a kako su starije zadruga oslobođeni od vršenja vojnih dužnosti zaključili su analitičari u krajiškom odjelu ministarstva vojske u Beču da Krajina ubuduće neće moći popuniti broj vojnika za koji je zadužena. Zbog toga su već 1859. donesene prve restriktivne odredbe s ciljem da se onemogući dioba zadruga, kako bi se sačuvala osnovica na kojoj je počivao krajiški sistem. Na dinamiku društvene strukture u Krajini utjecala je donekle i ženidba krajiških oficira, udaja njihovih kćeri i ženidba nižih oficira. Takav strukturalni proces stvarao je najčešće zatvorene staleške krugove u Krajini. Da bi dobio dozvolu za ženidbu, morao je krajiški oficir položiti jamčevinu od 6300 forinti.⁵⁸ Budući da su bogatije slojeve u Krajini činili obrtnici i trgovci, oficiri su upravo među tim staležima tražili svoje buduće žene ili unutar svoga oficirskog staleža što se smatralo znatno slabijim rješenjem. Ženidbom dolaze obrtnici i trgovci u sistemu Krajine u još povoljniji položaj, pretvarajući oficire u o njima ovisan stalež. Kako je u Krajini postojao veoma mali broj trgovaca i obrtnika, pitanje ženidbe i udaje postaje sociološki problem zatvorenih staleških struktura, budući da uz mali broj obrtnika i trgovaca postoji, također, i mali broj upravnih oficira, činovnički stalež Krajine. Zbog toga se udaja u Krajini rješava najviše nastojanjem da se pronade opet neki oficir. Takva praksa djeluje, između ostalog, na sporo kretanje društvene strukture. Uz tradicionalni nedostatak pokretljivosti stanovništva Krajine, takva društvena praksa produbljava društvenu i lokalnu statičnost. Zbog brojnih unutrašnjih proturječnosti i većeg broja neriješenih odnosa u toj jedinstvenoj vojničkoj zemlji, postaje Krajina, u posljednjoj etapi svoje povijesti, privlačno središte za djelatnost mnogih pojedinaca i pokreta kojima je krajnji cilj uperen protiv Habsburške Monarhije.

Zbog velikih vojničkih obveza i neprestanih unutrašnjih napetosti, koje pretvaraju Krajinu u opasnu zonu Monarhije, započinje 1860-ih godina proces uzmicanja tradicionalne vojničke prisutnosti Austrije u Hrvatskoj. U austrijskoj politici, posebno poslije Austro-ugarske nagodbe 1867, raste spoznaja o potrebi ukidanja Vojne krajine kao izrazito vojničke organizacije.

⁵⁷ Isto.

⁵⁸ U namjeri da ukažem na kupovnu vrijednost ženidbene jamčevine dovoljno je istaći da se za taj novac na karlovačkom tržištu moglo kupiti 1574 vagana banatske pšenice ili preračunato u kilograme, 70.875 kg.

SUMMARY

MILITARY BORDER IN AUSTRIAN POLITICS IN 1848-1860

From the class meeting in Bruck in 1578 to Berlin Congress in 1878, i. e. from the very beginning till the end of its fundamental function, Military Border goes through various and very complex processes. Its problems in the 1850-ies are the topic of this paper. In spite of clear demands of political circles in Zagreb concerning the Military Border, the Monarchy in Vienna tries to protect it as a distinctly military institution that will not act against Hungary only but against national integration on the Balkan and Apenine Peninsula too. After the revolution in 1848/49 military and court circles in the Austrian monarchy invest special labours to turn the Military Border into a corpus separatum where military tradition will be further cherished, with corporal strictness, waiting for the development of events on the East, particularly in Bosnia and Herzegovina.

With the presence of Vienna and Budapest, especially after 1849, solving of the Military Border question is affected strongly by the impulse coming just from Zagreb. Trying to gather around itself the separated Croatian territories as soon as possible, Zagreb supported in the Military Border question up to Austro-Hungarian agreement in 1867 the opinion about the need of administrative integration of military and civil territories of Croatia. But, because the administrative integration does not put in the first plan demilitarization of Military Border, there appear due to such political conception in Zagreb some fundamental prerequisites for the collaboration between military and royal circles in Vienna and Croatian politicians. However, this collaboration left no deeper traces in the Croatian politics. The last "Basic Law of Military Border", accepted in 1850, rejects all the projects of political representation of Croatia about the future of Military Border. The project has been saved as Jelačić's "Military Border Foundation" from 1849. In spite of expectations of Croatian politicians the last "Military Border Foundation" from 1850 tries to contribute to stabilization of Military Border mechanism and to its preserving. This new Military Border's constitution, contrary to demands of Croatian representatives formulated in the "Military Border Foundation" in 1849, declares the whole Military Border to be a part of the imperial army.

Although the basic intention of that Law was to subordinate social relationships in Military Border to its main task, i. e. to supply the Monarchy permanently with cheap army, still it did not succeed to stop the process of social differentiation and destruction of outlived forms of traditional Military Border society. In this paper are analyzed first of all those social phenomena in Military Border which point to the movement of the social structure and the crisis of traditional military-rural society. Besides problems of disharmony between legal superstructure and social reality there are analyzed the efforts of Croatian business circles to hold back – by means of concentrating merchants and craftsmen in Croatia under the ban and in Military Border – the Austrian capital existing for centuries in Military Border, that important part of Croatian territories.